BURSA YERLİ AĞIZLARINDA FİİL İŞLETİMİ*

*Şükrü BAŞTÜRK***
*Mustafa ULUOCAK****
*Süleyman EROĞLU*****
*Hatice ŞAHİN******

ÖZET

Türkiye Türkçesi ağızlarında fiil işletimi sırasında kullanılan ekler, önemli fonetik değişiklikler göstermektedir. Bütün Türkiye Türkçesi ağızlarında ortak olarak kullanılan bu ekler, bölgeden bölgeye hatta aynı bölgede bulunan yakın köyler arasında farklı ses özellikleriyle kullanılmaktadır. Bu ekler arasında en çok değişikliğe uğrayan ve bölgenin etnik yapısını belirlemede anahtar konumunda olan ekler, gelecek zaman ve şimdiki zaman ekidir.

Bursa yerli ağızlarında –(I)yor şimdiki zaman ekinin ağırlıklı olarak sonundaki r sesi düşürülmüş ve yanındaki ünlü uzatılmış biçimde kullanılmaktadır. Gelecek zaman eki –AcAk ise başındaki ünlü düşürülüp ikinci hecedeki ünlüsü inceltilmiş biçimde karşımıza çıkar. Bu eklerin kullandığı kişi eklerinde de bazı değişik kullanımlar göze çarpmaktadır.

Bu makalede Bursa bölgesi yerli ağızlarında söz konusu eklerin ve diğer fiil işletme eklerinin durumu ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi Ağızları, Fiil İşletimi, Bursa Yerli Ağızları.

---

* Uludağ Üniversitesi F 2006/26 No'lu "Bursa Yerli Ağızlarının Derlenip İncelenmesi" adlı proje kapsamındaki çalışmalardan üretilmiştir. Ayrıca 21–23 Mayıs 2009 tarihleri arasında düzenlenen II. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı'nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr., Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, basturk@uludag.edu.tr

*** Dr., Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, muluocak@uludag.edu.tr

**** Dr., Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, seroglu@uludag.edu.tr

***** Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen–Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hatices@uludag.edu.tr

VERB PROCESSING IN BURSA LOCAL DIALECTS

ABSTRACT

The affixes used during the verb processing in the Turkey Turkish dialects show important phonetic variations. These affixes, which are commonly used in all the Turkey Turkish dialects, differ from one region to another, even from one village to another in the same region, in having varying phonetic characteristics. Of these affixes, those which undergo change most frequently and function as a key to the determination of the ethnic structure of the region in question are the future tense and present continuous tense suffixes.

In Bursa local dialects, the final phoneme /r/ of the present continuous tense suffix –(I)yor predominantly was omitted and the neighboring vowel was lengthened. However, we observe that the initial vowel of the future tense suffix –AcAk was omitted and the back vowel /a/ was changed to the front vowel /e/ in the second syllable. We come across some different uses in the person suffixes following these suffixes.

In this article, it is aimed to put forth various uses of the affixes in question and other verb processing affixes used in the local dialects of Bursa.

Key Words: Turkey Turkish Dialects, Verb Processing, Bursa Local Dialects.

Türkiye Türkçesi ağızlarında fiil işletimi sırasında kullanılan zaman ve kişi ekleri önemli fonetik değişiklikler göstermektedir. Bütün Türkiye Türkçesi ağızlarında ortak olarak kullanılan bu ekler, bölgeden bölgeye hatta aynı bölgede bulunan yakın köyler arasında farklı ses özellikleriyle tespit edilmektedir. Bu ekler arasında en çok değişikliğe uğrayan ve bölgenin etnik yapısını belirlemede anahtar konumunda olanlar gelecek zaman eki ve şimdiki zaman ekidir.

Bu makalede yaklaşık dört yıldan bu yana yürütülen Uludağ Üniversitesi destekli "Bursa Yerli Ağızlarının Derlenip İncelenmesi" adlı proje kapsamında Bursa dağ köylerinden derlenen metinlerin fiil çekimi konusunda sunduğu malzeme değerlendirilmeye çalışılacaktır.

19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı topraklarına doğru gerçekleşen göç hareketinden en çok etkilenen illerden biri Bursa olmuştur. Bursa ili genelinde Kafkas ve Rumeli göçmenleriyle az sayıda olan Tatar göçmenlerinin merkez başta olmak üzere Karacabey, Mustafakemalpaşa, Gemlik, Yenişehir, İznik, Orhangazi ve İnegöl ilçelerinde yerleşmiş oldukları görülmektedir. Göçmen iskânından neredeyse hiç etkilenmeyen ilçeler ise bugünkü adıyla Harmancık, Büyükorhan, Orhaneli ve Keles'tir. Orhaneli ilçesinde Çanak ve Osmaniye adında iki köye Batum göçmenlerinin yerleştirilmiş olduğuna dair bilgiler bulunsa[1] da göçmenlerden en uzak kaldığı düşünülecek olan ilçeler bunlardır. Göçmen unsurların bulunmadığı ya da bu unsurlardan uzakta kalan ilçeler Uludağ'ın eteklerinde bulunan ilçelerdir. Bursa yerli ağızlarının dil özellikleri ortaya konmaya çalışılırken yöresel dil özelliklerinin daha fazla korunduğu düşünülen bu dağ ilçelerinin köylerine öncelik tanınmıştır.

Bursa dağ köylerinden derlenen metinlerde Türk dilinde fiil çekiminde kullanılan bütün zaman, kip ve kişi eklerine ait örnekler tespit edilememesine rağmen derleme metinleri özellikle ağız gruplarını belirleme konusunda büyük önem taşıyan şimdiki zaman ve gelecek zaman ekleriyle ilgili zengin malzeme içermektedir. Bu yüzden öncelikle şimdiki ve gelecek zaman çekiminde kullanılan zaman ve kişi ekleri ele alınacak, ardından diğer kip ve zamanlardan söz edilecektir.

ŞİMDİKİ ZAMAN –(I)yor>–(I)yō/–(I)yo/–yo

1. teklik kişi –(I)yon/–(I)yom

2. teklik kişi –(I)yoñ

3. teklik kişi–(I)yo/–(I)yō

1. çokluk kişi –(I)yoz/–(I)yos

2. çokluk kişi –(I)yoñuz

3. çokluk kişi –(I)yolā(r)

Batı Anadolu ağızlarında genel bir özellik olarak karşımıza çıkan r sesinin hece sonunda ve kelime sonunda önündeki ünlüyü uzatarak düşme eğilimi,[2] diğer Batı Anadolu ağızlarında tespit edildiği

[1] Muammer Demirel, "Bursa'nın Zenginliği Göçmenler", **XIX. Yüzyılda Bursa'da Göçmen İskanı,** Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2008, s. 45–48.

[2] Leylâ Karahan, **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 129.

gibi[3] Bursa yerli ağızlarında da belirgin bir biçimde kendini göstermektedir.

Bursa yerli ağızlarında –(I)yor şimdiki zaman ekiyle ilgili olarak istisnasız bir şekilde ortaya çıkan durum, ekin sonundaki r sesinin düşürülmesidir. biliyoz~bilyoz, bilyolā, geliyo, gelyola, yapıyo, veryoz, yapyoz, oturuyomuş gibi.

Ekin sonunda bulunan r ünsüzünün düşümü, yiyiyolā, veriyolā, getiryōmuş, Ḳaçyō, alyō, duryō gibi birçok örnekte ekin ünlüsünü uzatmakla beraber ünlünün uzun telaffuz edilmediği örnekler de mevcuttur. parçalıyo (Keles–Dedeler)

Derlenen metinlerde çoğunlukla göremiyom (Harmancık–Akalan), bilmiyom (Harmancık–Akalan), bilmiyo (Harmancık–Akalan), göremiyo (Harmancık–Akalan) örneklerinde olduğu gibi şimdiki zaman ekinin başındaki y ünsüzünün daraltıcı etkisi görülmektedir. Buna karşılık söz konusu daraltıcı etkinin tespit edilmediği örneklerin sayısı da az değildir. sōleyolā (Büyükorhan–Zaferiye), kitmeyolā (Orhaneli–Gümüşpınar), girēmeyo (Orhaneli–Gümüşpınar), durmayo (Keles–Dedeler), olmayo (Orhaneli–Gümüşpınar), aşlayoz (Orhaneli–Demirci), yapamāyoz (Büyükorhan–Zaferiye).

L. Karahan'ın şimdiki zaman ekiyle ilgili olarak verdiği örnekler, y ünsüzünün önündeki geniş ünlünün korunmasının İzmir, İzmit, Bartın gibi illerde de tespit edildiğini göstermektedir[4]. Aynı durum, yapmayalā, yolleyōlā, vēmeyolā örneklerinde görüldüğü gibi Kütahya yöresi ağızlarında da mevcuttur[5].

Bunun yanında olumsuzluk ekindeki ünlünün tutmoyo (Keles–Düvenli) örneğinde olduğu gibi yuvarlaklaştığı, ödeyemēyöz örneğinde olduğu gibi uzadığı ve –yor ekindeki ünlünün inceldiği birer örnek de tespit edilmiştir.

Ünsüzle biten fiillerde şimdiki zaman ekinin başındaki dar ünlü çoğu kez korunmuştur. getiriyo (Keles–Dedeler), varıyo (Keles–

---

[3] Emin Eren, **Zonguldak–Bartın–Karabük İlleri Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 69–70; Zeynep Korkmaz, **Nevşehir ve Yöresi Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 109; Tuncer Gülensoy, **Kütahya Yöresi ve Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 65; Ahmet Günşen, **Kırşehir ve Yöresi Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 76; Mehmet Ali Yolcu, **Kepsut Yöresi Karakeçili Ağzı**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2005, s. 77.

[4] Leylâ Karahan, **age**, s. 46.

[5] Tuncer Gülensoy, **age**, s. 105.

Dedeler), geliyo (Keles–Dedeler), bidiriyo (Keles–Baraklı), veriyo (Harmancık–Akalan), görünüyo (Büyükorhan–Zaferiye), oluyo (Büyükorhan–Zaferiye), kesiyo (Keles–Dağdibi), çārıyo (çağırıyor) (Keles–Dağdibi) gibi.

Ünsüzlerle biten fiillerde bazen ekin başındaki dar ünlü çevre ağızlarda da öldüryōn, oturyo örneklerinde olduğu gibi[6] düşürülmektedir. çalışyo (Orhaneli–Gümüşpınar), veryo (Harmancık–Akalan), atyoz (Harmancık–Yeşilyurt), yapyoz (Orhaneli–Demirci), bilyoz (Orhaneli–Demirci), ālanyo (ağlanıyor) (Orhaneli–Gümüşpınar) gibi.

Derleme metinlerinde ekin başındaki dar ünlünün aşırı kısa ünlüye dönüştüğüne dair herhangi bir örnek tespit edilmemiştir.

Çok sık olmasa da ses düşmeleri sonucu, bazı örneklerde şimdiki zaman çekiminde ikizleşmeler görülmektedir. yiyi–yo–z >>yiyyoz (Keles–Dağdibi), gaççıyoduk (Keles–Dağdibi), duyyoduk (Harmancık–Akalan), geddiyolādı (Keles–Dağdibi).

Ayrıca diğer örneklerden farklı olarak topleyoruz (Harmancık–Dutluca) çākıyorus (Büyükorhan–Bayındır), gēçiriyoz (Büyükorhan–Bayındır), gönderiyorom (Büyükorhan–Bayındır), yāpıyoruz (Harmancık–Dutluca) Ḳōyorduk (Keles–Dağdibi) gibi az sayıda örnekte –(I)yor ekinin sonundaki r ünsüzünün korunduğu da tespit edilmiştir.

Şimdiki zaman çekiminde kullanılan kişi ekleri, diğer Batı grubu ağızlarında da tespit edildiği biçimde[7] göremiyom (Harmancık–Akalan), Ḳonuşamayon (Keles–Dedeler), yapıyon (Keles–Dağdibi), dakıyon (Keles–Dağdibi), çārıyon<çağırıyon (Keles–Dağdibi), biliyon (Harmancık–Akalan), isteyon (Keles–Baraklı) örneklerinde olduğu gibi 1. kişide –yo–m~–yo–n biçiminde ikili kullanım sergilemektedir.

2. kişi için kullanılan kişi eki ise topluyoñ (Keles–Dağdibi), dēyoñ (Orhaneli–Demirci), biliyoñ nu (Keles–Dağdibi), biliyoñ mu (Harmancık–Akalan), bilyoñ mu (Harmancık–Yeşilyurt), şaşıryoñ (Harmancık–Yeşilyurt), Ḳavuruyoñ (Keles–Dağdibi) örneklerindeki gibi ñ'dir.

Bu çekimde birinci teklik kişi için –n, ikinci teklik kişi için –ñ kullanımı tespit edilebilen iki örnek dışında son derece düzenlidir.

[6] Tuncer Gülensoy, **age**, s. 103.

[7] Ali Akar, **Muğla Ağızları,** Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2006, s. 56; Gürer Gülsevin, **Uşak İli Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s.101.

varıyon (Büyükorhan–Bayındır), göremeyon mu (Büyükorhan–Bayındır)[8].

3. teklik kişi eksiz biçimde kullanılmakla beraber bir örnekte v sesinin türediği duyulmuştur. istiyov (Harmancık–Akalan) biçiminde tespit edilen bu örneğin yapılan derlemeler içinde tek olması, kişisel kullanım özelliği olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşündürmüştür.

1. çokluk kişi için kullanılan ek –z'dir. yīyoz (Harmancık–Akalan), içiyoz (Harmancık–Akalan), geliyoz (Harmancık–Akalan), gȫremėyoz (Harmancık–Akalan), Ḳıyıyoz (Büyükorhan–Zaferiye), yappıyoz (Büyükorhan–Zaferiye), bişiriyoz (Büyükorhan–Zaferiye), aşlayoz (Orhaneli–Demirci), bilyoz (Orhaneli–Demirci, Keles–Dedeler), gidiyoz (Harmancık–Akalan) gibi.

Bazı örneklerde birinci çokluk kişi için kullanılan –z ekinin –s olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Ancak bu örneklerin sayısı son derece azdır. yāpıyos (Büyükorhan–Zaferiye), bilmiyos (Büyükorhan–Bayındır), veriyos (Harmancık–Balatdanişmend), yapıyos (Keles–Dağdibi).

Bursa dağ köylerinden derlenen metinlerde r sesinin düşmesi çok sık gözlemlenen bir fonetik hadisedir. Aynı durum 3. çokluk kişi için kullanılan –lAr ekinde de gözlemlenmektedir. –lAr ekindeki r sesi düşerken yanındaki ünlüyü uzatma eğilimindedir. gelyolā (Harmancık–Yeşilyurt), geliyolā (Keles–Baraklı), kesiyolā (Keles–Baraklı), getiriyolā (Keles–Baraklı), götürüyolā (Keles–Baraklı), işedyolā<şey ediyorlar (Harmancık–Yeşilyurt), sepiyolā (Keles–Dağdibi), yiyiyolā (Keles–Dağdibi), kėyiyolā (Büyükorhan–Zaferiye), giriyolā (Harmancık–Akalan), diyolā (Keles–Baraklı), aramıyolā (Keles–Baraklı), bilyolā (Keles–Dedeler), alıyolā (Keles–Baraklı), yapyolā (Orhaneli–Gümüşpınar), oynaşiyolā (Büyükorhan–Zaferiye).

Bursa yerli ağızlarından derlenen metinlerde ekin sonundaki r sesinin düşmesi sonucu ortaya çıkan uzunluk devam etmektedir[9].

Bu çok yaygın kullanımın dışında tek bir köyde standart dilin etkisiyle –lAr ekindeki r sesinin düşürülmediği bir kaç örnek de tespit edilmiştir. gidiyolar (Harmancık–Akalan), yatıryolar

[8] Gürer Gülsevin, **age**, s. 102. künyeli çalışmada Uşak ili ağızlarında da ikinci teklik kişi çekiminde –ñ ekinin düzenli olarak kullanıldığı ve –n ile alternans olmadığı gözlemlenmektedir.

[9] Edirne ağızlarında da çokluk ekinde bulunan r sesinin düşmesi sonucu ortaya çıkan ikincil uzunluk korunmuştur. Emin Eren, **age**, s. 71.

(Harmancık–Akalan), gelyolar (Harmancık–Akalan), yapıyolar (Harmancık–Akalan), kesiyolar (Harmancık–Akalan).

Şimdiki zaman çekiminde bazı örneklerde dikkat çekici büzülmeler kendini göstermektedir. diyor>dȫ, yenmiyor>yinmē, gitmiyordun>gitmȫdüñ, bilmiyordun>bilmōdun gibi.

Bursa yerli ağızlarında şimdiki zamanın birleşik çekimlerinde –DI, –mIş ve –sA ekleri kullanılmaktadır. Hikâye çekiminde şimdiki zaman ve 3. çokluk kişi ekindeki r sesinin düşmesi devam etmiş, –DI ekinin eklenmesi çekim düzenini etkilememiştir. bindiriyolādı (Keles–Dağdibi), gidiyolādı (Keles–Dağdibi), yapıyodu (Keles–Dağdibi) Ḳakyodu<kalkıyordu (Orhaneli–Demirci), bilmiyodu (Harmancık–Akalan), bilmōdun:bilmiyordum (Keles–Dağdibi), bişiryōduk (Orhaneli–Demirci).

Rivâyet çekiminde Ḳaçyomuş (Harmancık–Akalan), gidiyomuş (Harmancık–Akalan), getiryōmuş (Orhaneli–Gümüşpınar), geliyomuş (Keles–Dağdibi), otruyomuş (Keles–Baraklı) örneklerinde olduğu gibi –mIş eki ünlü uyumlarına uygun olarak çekime girmiştir.

Şimdiki zamanın şart birleşik çekimi diyosa (Harmancık–Akalan) örneğinde tespit edilmiştir.

GELECEK ZAMAN –AcAK>–Acak, –Acek, –Cak, –Cek

1. teklik kişi –ACAn/–AcAm, –CAn–CAm

2. teklik kişi –ACAn/–CAn

3. teklik kişi –ACAk/–Cak

1. çokluk kişi –ACak+(I)z>–ACaz /–Cak+(I)z>–Caz

2. çokluk kişi –ACak+(I)nIz>AcAnIz /–Cak+(I)nIz>cAnIz

3. çokluk kişi –ACak+lAr>ACAklā/–Cak+lAr>CAklā

Gelecek zaman eki –(y)AcAk çoğunlukla getircez, olcek (Harmancık–Akalan, Büyükorhan–Zaferiye), doldurcez (Büyükorhan–Armutçuk), koycen (Büyükorhan–Balaban), çalışmaceklē (Orhaneli–Gümüşpınar), nāpcek (Harmancık–Akalan), Ḳakçek<kalkacak (Orhaneli–Demirci), getcek (Orhaneli–Gümüşpınar), okucez (Büyükorhan–Zaferiye), gelcēniz (Keles–Baraklı), nāpceklē (Orhaneli–Gümüşpınar) örneklerinde olduğu gibi başındaki ünlünün düşürülüp ikinci hecedeki ünlünün inceltilmiş biçimiyle karşımıza çıkmaktadır. Bu duruma bağlı olarak ek, ünlü uyumlarına

uymamaktadır. Ekin ünlü uyumuna aykırı kullanımı, Kütahya ve Uşak yöresi ağızlarında da görülür[10].

Ancak dağ köylerinden derlenen bazı metinlerde ekin başındaki ünlünün düşmediği veya incelmediği örnekler de tespit edilmiştir. nābecek (Keles–Dedeler), atacek (Keles–Dağdibi), açacak (Harmancık–Akalan), itmeycen (Harmancık–Akalan), gidicem (Harmancık–Akalan), çıkıcek (Büyükorhan–Balaban).

Büzülme sonucu nābicim (Keles–Baraklı) biçiminde bir örnekle de karşılaşılmıştır.

GENİŞ ZAMAN –r, –Ar/Ā, –Ir/I

2. teklik kişi –ĀsIn /–IsIn

3. teklik kişi –Ar/–Ir/ –Ā/ –I

1. çokluk kişi –IrIz/–rIz

3. çokluk kişi –ArlAr/–ĀlAr/–ĀlĀ –IrlAr/, –IlAr, –IllĀ

Geniş zaman için kullanılan eklerde r sesinin yanındaki ünlüyü uzatarak düşme eğiliminin görüldüğü örnekler çoğunluktadır. yapāsın (Keles–Dağdibi), doyurūsun (Keles–Dağdibi), bilip durūsuñ (Orhaneli–Demirci), yimnēsin:yemlersin (Harmancık–Akalan), gidē gelidik (Keles–Dağdibi), Ḳaynā (Keles–Dağdibi, Büyükorhan–Zaferiye), ālālā (Orhaneli–Gümüşpınar), sepēlē (Keles–Dağdibi), çağırırlar>çārālā (Keles–Dağdibi).

Kütahya yöresi ağızlarında da bazı durumlarda –r ünsüzü düşmüş, geride geniş zamanı karşılayacak bir ünlü kalmıştır. görēlē, getirile[11].

Çok sık karşılaşılan bu örneklerin yanında r sesini düşürmeyen örneklerin sayısı da az değildir. eridirsin (Keles–Dağdibi), giderler (Harmancık–Akalan), deriz (Büyükorhan–Zaferiye), okuruz (Büyükorhan–Zaferiye), yaparız (Harmancık–Akalan, Keles–Dağdibi), yapabiliriz (Harmancık–Akalan), kesilir (Keles–Dağdibi), olur (Keles–Dedeler), annadılır (Keles–Dedeler), kefenlenir (Orhaneli–Gümüşpınar).

Geniş zaman 3. çokluk kişi çekimine girmiş bazı fiillerde r sesinin düşmesi yerine benzeşme olayı görülmektedir. gelirler>gelillē (Keles–Dedeler), olurlar>olullē (Keles–Dedeler).

---

[10] Tuncer Gülensoy, **age**, s. 107; Gürer Gülsevin, **age**, s.109.
[11] Tuncer Gülensoy, **age**, s. 102.

Bazı örneklerde de geniş zaman çekiminde ek, hece düşmesiyle ortadan kaybolabilmektedir. aktarırız>ākdarız (Büyükorhan–Zaferiye), pişiririz>bişiriz (Büyükorhan–Zaferiye), getirirler>getirlē (Orhaneli–Gümüşpınar), indirirler>indirlē (Orhaneli–Gümüşpınar), kavururuz>Ḳavırız (Büyükorhan–Zaferiye).

Geniş zaman 3. kişi olumsuzunda bakmazlā (Orhaneli–Gümüşpınar), yapılmaz (Harmancık–Akalan), olmaz (Keles–Dedeler), gösdēmezlē (Orhaneli–Gümüşpınar), açmazlā (Orhaneli–Gümüşpınar) örneklerinde olduğu gibi –mAz eki, diğer kişilerinde ise bilmeyiz (Keles–Dedeler), yābmayız (Keles–Dedeler), görmeyiz (Keles–Dağdibi), yapmeyiz (Büyükorhan–Zaferiye), bilmem (Harmancık–Akalan), bilemem (Harmancık–Akalan), Ḳonuşmam (Orhaneli–Demirci) örneklerindeki gibi –mA olumsuzluk eki kullanılmıştır.

Derleme sırasında yöneltilen sorulara bağlı olarak ortaya çıktığını düşündüğümüz bir durum, geniş zamanın birleşik çekimlerinin özellikle hikâye çekiminin diğer zamanların birleşik çekimlerine göre daha çok kullanılmış olmasıdır. Bu çekimde de basit çekimde olduğu gibi r sesinin düştüğü örnekler çoğunluktadır. çıkādık (Keles–Dağdibi), doldurūlādı (Harmancık–Akalan), sarālādı (Keles–Dağdibi), sepēlēdi (Keles–Dağdibi), gėyēdik (Orhaneli–Demirci), dakālādı (Büyükorhan–Zaferiye), ekēdik (Orhaneli–Gümüşpınar), asādık (Büyükorhan–Zaferiye), yakādık (Harmancık–Akalan), dönüvedim (Keles–Dağdibi).

Ancak olurduk (Harmancık–Akalan), yaparlardı (Harmancık–Akalan), alırdık (Harmancık–Akalan), dōkurduk (Büyükorhan–Zaferiye), çėzerdik (Büyükorhan–Zaferiye) örneklerindeki gibi r sesinin düşmediği örnekler de bulunmaktadır.

Ayrıca gerileyici benzeşmenin bulunduğu örnek de tespit edilmiştir. gelillēdi (Keles–Dağdibi).

Geniş zamanın rivayet birleşik çekiminde tespit edilen örneklerde geniş zaman ekindeki r sesinin düşmediği örnekler daha çoktur. yaparmış (Keles–Baraklı), ēridirmiş (Büyükorhan–Perçin), dėrmiş (Büyükorhan–Perçin), çıkarmış (Keles–Baraklı), yatarmış (Keles–Baraklı).

Şart birleşik çekiminde ise r sesinin düştüğü ve korunduğu örnekler dengeli dağılım göstermektedir. vēmezlēse (Keles–Dağdibi), verirlerse>verlēse (Keles–Dağdibi), olursa (Harmancık–Akalan), çıkarsa (Harmancık–Akalan).

GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMAN –DI

1. teklik kişi –DIm

2. teklik kişi –DIñ

3. teklik kişi –DI

1. çokluk kişi –DIk

3. çokluk kişi –DIlĀ

Görülen geçmiş zaman için kullanılan –DI eki ünlü uyumlarına uygun olarak iyelik kaynaklı kişi ekleri ile kullanılmaktadır. 2. teklik kişide var olan örneklerde ñ korunmuştur. Ḳaldım (Orhaneli–Gümüşpınar), gōdüm (Keles–Dağdibi), Ḳaçdım (Keles–Dağdibi), gidemedim (Harmancık–Akalan), unuduldu (Büyükorhan–Zaferiye), böyüdük (Keles–Baraklı), vēdik (Keles–Dağdibi), ōrenemedik (Harmancık–Akalan), gōdük (Orhaneli–Demirci).

Derlenen metinlerde ünsüz uyumu konusunda istikrar gözlemlenmemektedir. çekdim (Harmancık–Akalan), gitdim (Harmancık–Akalan), itdim (Harmancık–Akalan), getdiñ (Orhaneli–Gümüşpınar), kesdiñ (Orhaneli–Gümüşpınar), bırakdılā (Orhaneli–Gümüşpınar), kitdilē (Orhaneli–Gümüşpınar). Kütahya yöresi ağızlarında görülen geçmiş zaman eki, ünsüz uyumuna uymamaktadır[12].

dedīdi (Keles–Baraklı) ve Ḳalkdısa (Orhaneli–Demirci) örneklerinde görülen geçmiş zamanın hikâye ve şart çekimi örneklendirilmiştir.

ÖĞRENİLEN GEÇMİŞ ZAMAN –mIş

3. teklik kişi –mIş **3. çokluk kişi** –mIşlA(r), –mIşlĀ

Derlenen metinlerde sadece 3. teklik ve çokluk örnekleri bulunan öğrenilen geçmiş zaman için kullanılan –mIş eki de ünlü uyumlarına uygun kullanımlar içinde tespit edilmiştir. demiş (Keles–Dağdibi), unutmuş (Keles–Baraklı), otūmuş (Keles–Baraklı), āmamış (Keles–Dedeler), sınanmış (Harmancık–Akalan), Ḳaydetmişler (Keles–Baraklı), mūrlemiş (Keles–Baraklı), annamışlar (Harmancık–Akalan), darıltmışlar (Harmancık–Akalan), gelivēmişlē (Keles–Baraklı).

[12] Tuncer Gülensoy, **age**, s. 105.

EMİR KİPİ

2. teklik kişi –Ø **2. çokluk kişi** –ñ

3. teklik kişi –sIñ

Derlenen metinlerde emir kipiyle ilgili çekim örneklerinin sayısı azdır. 2. teklik kişi için Ḳaldır (Keles–Baraklı), unutma (Keles–Baraklı), sorma>sorla (Büyükorhan–Zaferiye) 2. çokluk kişi için durmēn (Keles–Dedeler). 3. teklik kişi için ise gitsiñ (Orhaneli–Gümüşpınar), kesilsiñ (Orhaneli–Gümüşpınar) örnekleri bulunmaktadır.

İSTEK KİPİ –A

1. teklik kişi –Am **1. çokluk kişi** –AlIm

İstek kipi için de örneklerin sayısı fazla olmamakla beraber var olanların hemen hepsi 1. teklik ve çokluk kişilerle ilgilidir. diyem (Keles–Dedeler), bakām (Keles–Baraklı, Keles–Dağdibi), çāralım (Keles–Baraklı), gidem (Harmancık–Akalan), yapām (Büyükorhan–Zaferiye), yapam (Orhaneli–Demirci), görēm (Keles–Dağdibi).

DİLEK–ŞART KİPİ –sA

1. çokluk kişi –sAnIz

Dilek–şart kipiyle ilgili bir örnek 2. çokluk kişiye aittir. gōrseniz (Büyükorhan–Zaferiye).

SONUÇ

Bursa yerli ağızlarından derlenen metinlerde tespit edilen basit ve birleşik fiil çekimi örneklerinde en dikkati çeken nokta, şimdiki zaman ve geniş zaman ekindeki r sesinin çoğunlukla yanındaki ünlüyü uzatarak kaybolmasıdır.

Şimdiki zamanda r sesinin düşmesine bağlı olarak ortaya çıkan uzunluk, bazı örneklerde yerini normal süreli ünlüye bırakmaktadır. Ekin başındaki dar ünlünün korunup korunmamasıyla ilgili tam bir tutarlılık görülmemektedir. Ayrıca y ünsüzünün fiil kök ya da gövdesindeki geniş ünlüyü daraltmadığı örnekler de bulunmaktadır.

Geniş zaman çekiminde eklerdeki r ünsüzü düşme eğiliminde olmakla beraber söz konusu ünsüzün korunduğu örneklerin sayısı da az değildir. Geniş zamanın 3. çokluk kişi çekiminde yan yana gelen rl sesleri gerileyici benzeşmeyle ll haline gelmekte, –lAr ekindeki r ünsüzü ünlüyü uzatarak düşebilmektedir.

Öğrenilen geçmiş zaman ve görülen geçmiş zaman eki ünlü uyumlarına uygun olarak kullanılmakta, görülen geçmiş zaman ekinin kullanımı, ünsüz uyumu konusunda tutarlılık göstermemektedir.

Fiil çekimi açısından Bursa yerli ağızlarının gösterdiği özellikler, Türkiye Türkçesi ağızları içinde L. Karahan'ın sınıflandırmasına göre Batı Anadolu ağızları grubuna ait çekim özellikleriyle örtüşmektedir.

KAYNAKÇA

AKAR, Ali, **Muğla Ağızları**, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2006.

DEMİREL, Muammer, "Bursa'nın Zenginliği Göçmenler", **XIX. Yüzyılda Bursa'da Göçmen İskânı**, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2008, s. 45–48.

EREN, Emin, **Zonguldak–Bartın–Karabük İlleri Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

GÜLENSOY, Tuncer, **Kütahya Yöresi ve Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

GÜLSEVİN, Gürer, **Uşak İli Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

GÜNŞEN, Ahmet, **Kırşehir ve Yöresi Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük)**, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 2000.

KARAHAN, Leylâ, **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

KORKMAZ, Zeynep, **Nevşehir ve Yöresi Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

YOLCU, Mehmet Ali, **Kepsut Yöresi Karakeçili Ağzı**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2005.